

1. ІСТОРІЯ САДОВО-ПАРКОВОГО БУДІВНИЦТВА

УДК 630.27

Проф. В.П. Кучерявий¹, д-р с.-г. наук – м. Львів

МІСЬКІ САДИ І ПАРКИ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ І МАЙБУТНЄ

Розглядаються історико-філософські та історико-технологічні особливості садово-паркового будівництва.

Prof., Dr. V.P. Kucheryavij – Lviv

City parks and gardens: past, present and future

Historic-philosophical and historic-technological features of the garden-park building have been presented in this paper.

Сад і парк – це двоєдине творіння природи і мистецтва, в якому у гармонійне ціле зливаються рослини, рельєф, водні поверхні, камінь, архітектура, скульптура, а також явища природи. Для того, аби домогтися цієї гармонії, необхідне об'єднання зусиль спеціалістів багатьох галузей знань – екологів, ботаніків, садівників, інженерів та архітекторів. Якраз представникам цих спеціальностей довелося обговорювати долю міських садів і парків на Міжнародній конференції "Міські сади і парки: минуле, сучасне і майбутнє", що відбулася на початку жовтня 2001 р. у Львові. Слід зазначити, що ця перша у незалежній Україні, багатій садами і парками, конференція викликала велику зацікавленість у наших колег за рубежом: передусім, в однодумців із колишніх республік Радянського Союзу – Білорусі, Латвії, Молдови, Росії, Таджикистану, з якими у нас збереглися добрі творчі зв'язки, а також із країн, які мають велику садівничу спадщину – Бельгії, Греції, Італії, Ірландії, Польщі та Чехії.

Треба зазначити, що увага до проблем міських садів і парків, як і до усього міського озеленення, посилюється особливо в останнє десятиріччя.

З 1997 р. у рамках ЄС функціонує програма "Рафаель", завданням якої є вивчення і збереження європейської культурної спадщини, зокрема історичних садів. Програмою передбачено налагодження співпраці у цій галузі з іншими країнами світу, з ЮНЕСКО та Радою Європи. У липні 2000 р. у Берліні Міжнародна конференція з проблем урбоєкології окреслила шляхи розвитку озеленення сучасних міст як важливої соціально-економічної та екологічної справи. У цьому ж році, у серпні, міжнародний форум "Прага – Флора мегаполіс 2000" обговорив проблеми дослідження міської рослинності та зокрема формування міських садів і парків. У липні 2002 р. одночасно в Берліні, Мюнхені, Кобленці та Гамбурзі пройде міжнародна конференція з проблем формування архітектурного простору великих урбанізованих районів.

Невипадковою є й тема конференції, проведеної у Львові. Адже немає такого мистецького творіння, у якому б водночас жило минуле, сучасне і майбутнє. Старовинні парки мають сьогодні близько 200 і більше років. У них ростуть дере-

ва-довгожителі, носії естетичної інформації XVIII–XIX ст. Водночас молоді парки прямують до зрілості, а згодом і старості, і нам не байдуже, якими вони придуть у XXI століття. Якщо сьогодні ми захоплюємось естетичними цінностями, які нам, як естафету, передали наші пращури, то нас не може не хвилювати, що ми залишимо своїм нащадкам. Йдеться не лише про знамениті старовинні парки, а й про теперішні садово-паркові об'єкти, що часто нагадують незавершені полотна живописця.

Історичний аналіз садово-паркового будівництва фокусує на ролі інтродукційного процесу. Від старогрецького ботаніка Теофраста Еразійського (372–287 рр. до н. е.), учня Арістотеля і Платона, розпочинається літочислення цілеспрямованого використання чужоземних рослин. Створений Теофрастом сад можна назвати першим ботанічним витвором, оскільки у ньому росли численні екзоти, а його праця "Дослідження рослин" (описано близько 1000 рослин) й понині вважається кращим фаховим трактатом Європи. Наукові працівники ботанічних садів, без перебільшення, є гідними послідовниками справи великого Теофраста.

Минуле, сучасне і майбутнє більшості садів та парків нерозривно пов'язане з містами, особливо великими, які створили несприятливі екологічні умови не лише для людей, а й для рослин. Сади і парки, що створювалися здавна як місця насолоди природою, сьогодні перевантажені різними бізнесовими структурами та шумовими ефектами. Їхній територіальній цілісності загрожують різноманітні проекти створення нових автомобільних магістралей та паркінгів, розширення житлової забудови, збільшення кількості розважальних атракціонів. Забруднене повітря негативно впливає на здоров'я паркових екосистем, скорочує тривалість життя головних їх будівничих – дерев. Передчасний розпад першого ярусу паркових фітоценозів викликає нагальну необхідність науково обгрунтованого вирішення питань реставрації та реконструкції деревостанів.

Водночас зростає суспільний інтерес до парків як до об'єктів заповідання природоохоронного та історико-архітектурного значення. Вся ця сукупність питань, що нарізали на рубежі двох століть і по-своєму вирішуються у різних країнах, стала головною темою дискусій на львівській конференції.

"Сад, – пише Розаріо Азунто у колективній праці "Історичні сади", виданій на Заході у 90-х, – може розглядатися як споруда, у якій природа переходить у мистецтво, а мистецтво у природу. Цей синтез додає ще одну грань до історії естетики, де працювати і творити допомагає мистецтво".

Ідейно-художня композиція садів і парків відображає стиль епохи, в якій вони були створені, а архітектура визначає об'ємно-просторові принципи цього творіння. "Від живопису, – писав український ландшафтний архітектор І. Родічкін, – садово-паркове мистецтво бере образотворчість; від декоративного мистецтва – закони імітації простору; від літератури – емоційно-асоціативний підхід, семантику; від садівництва – "будівельний матеріал" (рослини) як втілення образотворчості та корисності, як засіб імітації природи".

По суті, сад є тим втраченим раєм (парадизом), де життя переходить в одухотворені думки, а думки – у натхненне життя. Можна сказати й так: життя тут асоціюється з мистецтвом, а мистецтво – з життям.

Не випадково райський сад у біблійних оповідях – квітучий сад з багатими плодами (в іудеїв – сад Едему, у кельтів – Айвалон (яблуневий сад), у полінезійців – сад Ава-ікі). Це пояснюється тим, що у дохристиянську епоху формувалося уяв-

¹ завідувач кафедри екології та ландшафтної архітектури, УкрДЛТУ

лення про потойбічне царство як найдивовижніше місце або квітучий сад. Стародавні германські племена поклонялись своїм богам у "святих гаях". До речі, історики встановили, що слово "храм" спочатку означало "святий гай". У слов'ян це були пуші. Із введенням християнства ці символи старої релігії почали зникати, а природа, яка колись була порадицею і помічницею людини, стала ворожою їй.

Поряд з ідеєю дивовижного райського саду потойбічного життя, формувалася й ідея саду – модель заселеного світу. Так, перси у часи царя Кіра I (перша половина VI ст. до н. е.), який вважається видатним садівником Ірану, створили щось подібне – Чар Баг, відмінною ознакою якого був поділ території прямими каналами на чотири зони. Центром слугувала обитель самого царя – володаря природи. Цей витвір, як внесок перської цивілізації у регулярне садівництво, є ще й прикладом економного використання води, такої цінної у засушливому кліматі. Таким же простим і раціонально пов'язаним із системою зрошування було планування садів Стародавнього Єгипту. Винятком з цього правила слід вважати хіба що так звані багатоярусні "вісячі сади Семиїади", де було зроблено спробу шляхом використання величезних технічних і людських ресурсів змінити природний пустельний ландшафт.

В еллінську епоху (III–I ст. до н. е.), з появою монархії та відсторонення громадян від державної діяльності, посилюється роль парку як неодмінної належності до палацу чи замку. Нова філософія епікуризму, сформульована філософською школою "Сад", засновником якої був Епікур, вирізнялась яскраво вираженою індивідуальністю. Вона лягла в основу "садів насолод", які були у стародавньому Римі, а згодом (X–XI ст.) і у багатьох країнах арабського світу. Поет Абу Нувас, переспівуючи повні життєлюбства слова Омара Хайяма, проголошує, що для тіла, серця і душі потрібні чотири речі – квітучий сад, глек вина, веселий потічок і гарна подруга.

Середньовіччя з його замкнутою структурою суспільства породило нову філософію саду у закритому просторі. Він формувався як продовження житла і був оточений мурами. Водночас він символічно виражав ставлення до світу, і тут організовані форми природи протиставлялись хаосу. Значний вплив на формування цих парків мали монастирі. Декоративний монастирський сад (рай), вписаний у чотирикутник внутрішніх галерей обителі, був важливим елементом, що впливав на композиційне вирішення оточуючої архітектури. Він одночасно служив місцем відпочинку і забезпечував утилітарні потреби. Сьогодні в Європі написано чимало фундаментальних праць з історії садівництва у середньовічних монастирях. Про їх цікаву спадщину свідчать й численні львівські архівні джерела.

Епоха європейського ренесансу, з його гуманістичною культурою, мала світський характер. Вона повернула людині природу у всій її красі. Терасовий італійський сад, як цілісний художній витвір, поєднав у собі історичний досвід (стародавні Греція та Рим), природнокліматичні особливості (рельєф, клімат, рослинність та вода) і національні особливості (італійський темперамент і глибоке відчуття краси).

Французький класицизм епохи Людовика XIV був новим кроком до створення організованої природи з її безмежною перспективою, візуальним зв'язком із навколишнім середовищем. Завдяки детальному проробленню плану і його елементів, успадкованих від італійського саду, а також композиційній довершеності,

французький стиль садово-паркового мистецтва цілком правомірно отримав назву "класичного". Розвиваючись одночасно з архітектурним стилем бароко, класицизм сягнув своєї вершини у середині XVII ст.

Англійська буржуазна революція XVII ст., яка згодом прокотилася усією Європою, розчистила шлях для капіталістичних відносин і розбудови міст. Прогресивні ідеї Д. Дідро і Ж.-Ж. Руссо були намаганням повернути мистецтво до наслідування природи. Зразком для творів садово-паркових пейзажів служили полотна класичного французького пейзажного живопису Н. Пуссена, К. Лоррена та представників англійської школи пейзажистів.

Виникає тенденція відходу від формалізму Ленотра, версальське творіння якого тиражувалося у всій Європі та за її межами. Утверджувалося природне начало в організації саду, головним і визначальним компонентом якого стала рослинність.

Найвідомішими представниками нового напрямку у садівництві стали англійці Уільям Кент, Ланселот Браун та Хемфрі Рептон. Створена Кентом концепція планування саду побудована на твердженні, що природі невласлива пряма лінія. Він, зокрема, замінив симетричні водойми ставками неправильної форми. Прямі доріжки стали звивистими стежками. На зміну підстриженим живоцвітам прийшли вільно розташовані групи рослин.

До поглиблення естетики пейзажу веде романтизм з його бунтівним незадоволенням дійсністю, споглядальністю, заглибленням у внутрішній світ людини. З одного боку, формувалися пейзажні парки з сентиментальними елегійними мотивами, а з іншого – елементи містицизму, залякування (дикі скелі, темні гроти, гуркітливі волопаси). В Україні елементи романтизму можна зустріти у "Софіївці", у парках Львова – "Високий Замок" та "Стрийський".

Садово-паркове мистецтво XIX ст. разом з поглибленням і переосмисленням традиційних форм дало також і принципово нові форми – так звані натуральні сади, а також міські та заміські громадські парки. Багаті та бідні, занепокоєні різким погіршенням умов міського середовища, зрозуміли, що можна відпочивати і радіти чарам природи у загальних парках, не заглиблюючись особливо у свої станові, класові корені. Не дивно, що якраз у найбільш індустріалізованій і урбанізованій Англії з'являється перший сквер – невеличкий садок серед міської забудови, а згодом у Франції – бульвари – широкі алеї для прогулянок.

Садово-паркове мистецтво XX ст., як і архітектура, губить своє національне обличчя. Еклектика призвела до змішування стилів і втрати традицій. Модерн з його акцентом на технічні досягнення веде до все більшого відчуження природи, якої так не вистачає мешканцям міст. Сучасне садово-паркове мистецтво загубило зв'язки з філософією і поезією, які колись живили його своєю одухотвореністю. Рекреаційний бум 60–70-х рр. викликав масову "втечу" городян у заміські ліси, а також у віддалені національні парки. Це повернення до природи, якої так бракує міському мешканцю, формує нову філософію – природозбереження і заповідання. Подібно до старослов'янських племен, нам потрібна "пуша", але, оскільки тепер у ній немає святості, богів, вона стихійно руйнується. Приміські лісопарки та національні парки все більше відчують цю руйнацію. У сучасному місті філософія наживи штовхає до окупації скверів та садів, що донедавна перебували під охороною держави, торгівлею та масовою культурою. І все це вимагає негайного законодавчого втручання.

Стильова ідея парку реалізується певними композиційними прийомами та використаним матеріалом – рослинним (живим) та неживим – вода, камінь, дерево і метал.

Від збіденого асортименту перших садів (в основному, це були фруктові дерева) сучасні парки прийшли якщо не до колекціонування, то, принаймні, до досить широкого використання дерев, чагарників і трав'янистих рослин. І тут, безумовно, визначну роль відіграли ботанічні сади.

Аналіз стану колекціонування дерев і чагарників у ботанічних садах Львівського університету (кінець XVIII ст.), арборетумах лісової школи та сільськогосподарської академії (Дубляни, кінець XIX ст.), кафедри фармакогнозії колишнього медичного факультету університету (початок XX ст.) виявляє прямий зв'язок між процесом акліматизації рослин та їхньої інтродукції у міське озеленення. Наприклад, у середині XIX ст. дендрофлора Львова була представлена 21 родиною. Через 100 років кількість родин виросла у 2,5 рази і сьогодні досягла 60. Протягом 150 років у відкритому ґрунті випробувано 527 видів і 247 садових форм. Найбільша кількість видів належить до Європейсько-Сибірської та Східно-азійської флористичної області Голарктики, найменше – до Середземноморської. Близько 15 % походить із Північної Америки, у тому числі Атлантична підзона налічує 49, а Тихоокеанська – 72 види. Кількість культивованих в Україні видів і форм чагарників, дерев і ліан наближається до 2389. Все це свідчить про великі можливості міського озеленення. Особливо це стосується хвойних порід, яких ще мало не лише у Львові, але й в інших населених пунктах.

Упродовж усієї історії озеленення вдосконалювалися технологічні прийоми розведення і вирощування дерев, чагарників та квітів. Троянди і стрижка дерев та кущів були поширені ще за часів Стародавнього Риму. Англійці в епоху Шекспіра створюють цілі квіткові сади, приблизно у цей же період у Китаї, Японії, Ірані та Індії поширюються сади-утіхи з басейнами і ароматними рослинами. XX століття збагатило процес вирощування рослин засобами гідропоніки, широко стали використовуватися біостимулятори та інгібітори росту, хімічні методи захисту рослин. Проте увесь цей досвід сьогодні часто забувається, і наше завдання – донести цю технологічну спадщину до нащадків.

Для композиційного збагачення садів і парків необхідний якісний садивний матеріал. На жаль, в Україні державні декоративні розсадники і шкілки перебувають у стані занепаду. Губиться дорогий селекційний матеріал. Аналогічна картина простежується й у квіткових господарствах. Останнє десятиріччя у країні ніхто не займається розвитком комплексних зелених зон міст і селищ, що негативно відбивається на збереженні та створенні нових зелених насаджень. Необхідна нова державна довготривала програма розвитку озеленення.

Україна може пишатися своїми історичними садами і парками, але більшість із них знаходиться у занедбаному стані. Слід розробити плани реставрації, консервації та реконструкції старовинних парків, щоб перетворити їх на об'єкти природознавчого та історичного туризму. Особливої уваги вимагають ботанічні сади, колекційний матеріал яких є національним багатством. Безумовно, слід продумати просвітницьку роботу, залучити до цієї справи широкі верстви населення. Це ж стосується арборетумів та дендраріїв, створених у різні періоди, які сьогодні є своєрідними центрами насінництва та селекції.

І останнє: садово-паркове будівництво має мати, як й інші галузі народного господарства, свій науково-дослідний центр, головне відомство, яке б ними опікувалося.

Література

1. Кучерявий В.А. Зеленая зона города. – К.: Наук. думка, 1981. – 246 с.
2. Лихачев Д.С. Поэзия садов. – Л.: Наука, 1982.
3. Рандхава М. Сады через века. – М.: Знание, 1981. – 320 с.
4. Uajdecki L. Historia ogrodu. – Warszawa: PWN, 1978. – 442 s.

УДК 631.524

Доктор Агні Влавіанос Арванітіс¹ – Греція

ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ ГАРМОНІЙНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОВКІЛЛЯ

Розглядаються проблеми формування на урбанізованих територіях зелених просторів як осередків біорізноманіття, етичного та естетичного виховання людей.

Dr. Agni Vlavianos Arvanitis – Greece

Towards sustainable globalization and environment protection

Formation problems of the green spouse as crease of biodiversity, ethic and aesthetic education on urban territories are considered.

Міські зелені зони – невід'ємна частина здорового середовища

У цілому світі у містах і міських зонах відчутно спостерігається погіршення навколишнього середовища, забруднення повітря, шумове забруднення, перевантаження транспортом. Водночас погіршується здоров'я населення: усе більше людей страждають від респіраторних захворювань, серцевих нападів, високого рівня забруднення атмосфери; деякі шкідливі речовини, що знаходяться у забрудненому повітрі, зумовлюють вади при народженні.

Урбанізація на сьогодні є найважливішою проблемою знищення природного середовища. Знищення лісів відбувається у найбільш життєво необхідних місцях планети. Зникнення лісів, руйнування прекрасних ландшафтів, голі, зруйновані землі – усе це поширене явище. Деревина захищає землю від ерозії та зменшують ризик зсувів і лавин. Вони затримують опади і тим самим регулюють випаровування та тримають ґрунтові води на відповідному рівні, стримуючи та пом'якшуючи наслідки весняних повеней і злив. Якщо ж і надалі буде продовжуватись знищення лісів, можна очікувати несподіваних впливів на глобальний клімат, зникнення деяких видів рослин і тварин. Більш того, оскільки сьогодні є багато людей, які живуть за рахунок лісу, неконтрольоване знищення лісів створює передумови для незахищеного майбутнього робітників лісу і викликає серйозні соціальні проблеми.

Парки стають необхідними для міст і можуть покращити якість життя його жителів. Крім того, збільшення зелених зон і громадських садів у міських зонах та захист лісу і ґрунту від подальшого руйнування може знешкодити негативні наслідки урбанізації та знищення лісів, гарантує забезпеченість їжею у "складних" регіонах і добробут суспільства на глобальному рівні.

¹ президент та засновник міжнародної організації БІОПОЛІТИКА (President and Creator of International Biopolitics Organization)